

Katolikus nevelésideológiai kortörténet

Amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain

Religio és Nevelés (1841–1848)
(Harmadik rész)¹

SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT²

Abstract

In my study, I survey the history of Catholic educational theory as it was reflected in Hungary's first journal of pedagogy *Religio és Nevelés* (Religion and Education) in the period of 1841-1848. The focus of my research is on the question of how educational theories of various periods are documented by one of the oldest Church journals of our country. The first and second part of this investigation was published in the previous issues of *Sapientiana* (2023/2, pp. 35-56 and 2024/1. pp. 35-57).

Keywords: *Catholic educational theory, educational history, female education, punishment, journal* Religio és Nevelés.

Kulcsszavak: *katolikus nevelésideológia, neveléstörténet, nőnevelés, fenyítés, Religio és Nevelés folyóirat.*

A nevelés – mai meghatározásunk szerint – céltudatos, tervszerű, értékadó, értékrendet kialakító és fejlesztő, a családban és intézményekben folyó, a nevelőnek a nevelendőre ható tevékenysége, melynek célja, hogy a felnövő

¹ A tanulmány első része a *Sapientiana* 2023. decemberi lapszámában jelent meg [doi: 10.52992/SAP.2023.16.2.35], második része pedig a *Sapientiana* 2024. júniusi lapszámában [doi: 10.52992/sap.2024.17.1.35].

² SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT PhD családterapeuta, mentálhigiénés szakember, romológus, nevelésszociológus, a Sapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola Pedagógia Tanszékének egyetemi docense; szabone.judit@sapientia.hu

személy képes legyen egyéni életfeladatait sikeresen ellátni, betöltse társadalmi feladatait, szerepeit, eredményesen integrálódjon a társadalomba. A felnőttek felnövekvőkre ható tevékenységének célja a gyermekek optimális fejlődése, megerősítésük a nevelőik által kívánatos területeken, s maradandó változás elérése magatartásuk nemkívánatos területein. Egyértelmű, hogy a nevelés mögött meghúzódó cél – az elvárt idea – koronként, kultúránként eltérő, s politikai irányzattól, társadalmi berendezkedéstől, politikai helyzettől, hitvilágtól meghatározott. Kétség nem fér ahhoz, hogy egy társadalomban a mindenkori uralkodó, vezető csoport határozza meg a nevelés célját, ami megjelenik a hivatalos előírásokban, útmutatókban is.³ A nevelés mögötti ideológia tehát azt mutatja, milyen irányba kell a gyermekeket – magatartásukat, gondolkodásukat – vezetni; s így beszélhetünk liberális, konzervatív, vallásos, demokratikus, autokrata s akár szocialista nevelési ideológiáról (gondoljunk az államszocializmus nevelési céljára, a „szocialista embereszmény” kiművelésének pedagógiai meghatározására). A katolikus nevelésideológia – értelemszerűen – a katolikus (intézményes és családi) nevelés mögötti tartalmakat határozza meg, kortörténeti kutatásunk pedig azt vizsgálja, hogy ezek az ideológiák – túl azon az evidencián, hogy a katolikus nevelés célja a rábízottak hitre nevelése, Isten ismeretére és szeretetére eljuttatása – miképp alakultak, változtak⁴ közel egy évszázad alatt. Kutatásunkhoz hazánk első pedagógiai (és vallási) folyóiratát – a kor neves katolikus pedagógiai és vallási szakírói által publikálásra leginkább alkalmasnak ítélt – *Religio és Nevelés* közel száz év alatt megjelent lapszámait vizsgáljuk. A folyóíratra nemcsak elsőbbsége miatt esett a választásunk, hanem az okból is, hogy a lapból az elméleti írások mellett a főpapság és alpapság ta-

³ Korunkban is a mindenkori kormány által vezetett – jelenleg Oktatási Minisztérium hiányában –, az Oktatási Hivatal által összeállított és kiadott NAT (Nemzeti Alaptanterv), ONAP (Óvodai Nevelési Alapprogram) vagy a KNOAP (Kollégiumi Nevelés Országos Alapprogram) stb. határozza meg az adott nevelési szinten, területen a nevelés célját. A Magyar Katolikus Egyház intézményeiben a katolikus hitoktatás-nevelés iránymutatója a Katolikus Pedagógiai Intézet által kiadott katolikus kerettanterv.

⁴ Mint az előzőkben, e tanulmányomban is látható, hogy a korabeli katolikus nevelés ideája az aulikus (udvarhű), alázatos, e világi javakat nem kereső, a világtól szinte semmit nem váró, világi és egyházi felsőbbbségeknek maximálisan alávetett, jámbor, a saját határait elfogadó, azon túl nem nagyon merészkedő ember. Ez az ideológia jelenik meg a nevelési törekvésekben. Hol van ma már e nézethez képest a katolikus nevelési ideológia? (lásd pl. a *Gravissimum Educationis* [1965] zsinati dokumentumot, a Katolikus Nevelés Kongregációja által kiadott *A katolikus iskola* (1977) vagy a „*Férfinak és nőnek teremtetten őket.*” *Genderkérdés a nevelésben – a párbeszéd útja* [2019] útmutatókat.)

pasztalatait, véleményét is megismerhetjük, s részletes betekintést nyerhetünk a korabeli katolikus nevelési gyakorlatba.

I. A MÁSODIK RÉSZ RÖVID ISMERTETÉSE

Tanulmányosorozatunk második fejezetében az 1841–1848 között, a népis-kolákra vonatkozóan kiadott helyi rendeleteket, törvénytervezetet ismertük meg; a központi szabályozás hiányában megalkotott, egymástól némiképp eltérő egyházi kerületi határozatokat, az 1845-ben megszületett helytartótanácsi rendeletet, s Eötvös József 1848-ban összeállított népoktatási törvényjavaslatát tárgyaltuk részletesebben. A korabeli nevelésideológiai sajátosságok mellett bemutattuk a katolikus egyház, a katolikus nevelésügy vezető képviselőinek a *Religio és Nevelés* lapszámaiban megjelent, e rendeletekre, törvénytervezetre s a liberális eszmék terjedése következtében a katolikus oktatás-nevelés státusát megkérdőjelező, annak a népoktatásban betöltött vezető szerepét elvető intézkedésekre adott válaszait. Tanulmányoztunk egy 1842-ben kiadott viselkedési kódexet, melyben a korabeli porosz oktatás, nevelés sikerét is biztosító, a diákok magatartására vonatkozó előírásokat ismertünk meg. A kódex által különleges betekintést nyerhettünk a korabeli katolikus népnevelés, iskolai élet világába, melyet csupán a rendeletekből, határozatokból nem ismerhettünk volna meg. Érdekességként két korabeli „Erasmus-program” történetét is megvizsgáltuk.

Konklúzióként ismét megállapítható volt, hogy a kor nevelésideológiájában a normatív, preszkriptív szemlélet uralkodott, ám lassan, csupán néhány írásban – így a korabeli katolikus pedagógiai gondolkodásban – már kezdett megjelenni a katolikus pedagógiában egy gyermekközpontú, a diákok szükségleteit s a modern tudományos igényeket is figyelembe vevő szemlélet, módszertan is. A *Religio és Nevelés* 1848. évi lapszámaiban a forradalmi változásokra, a liberális eszmék terjedésére – különösen azoknak a népoktatásra, vallási-erkölcsi nevelésre gyakorolt hatására, az egyháztól és felekezetektől független új magyar közoktatási rendszer kialakítására – adott katolikus egyházi reakciókat, s azok okait is megismertük.

Jelen tanulmányban – továbbra is az 1841–1848 közötti időszak lapszámaiban megjelent írásainál maradva – a nevelés ügyében kiadott prímási levelet, a nőnevelés korabeli kérdéseit, továbbá a fenytéssel kapcsolatos nézeteket fogjuk áttekinteni.

2. PRÍMÁSI LEVÉL A NEVELÉSRŐL

Meglepő, de tény, hogy a folyóirat közel százéves története során mindössze egyetlen oktatással és neveléssel foglalkozó primási levél jelent meg a folyóiratban.⁵ Bizonyára nem véletlen, hogy e körlevél – amely a katolikus oktatás-nevelésben szerepet játszó klérus tagjainak szólt – szerzője a nép oktatásáért oly sokat tevő Kopácsy József hercegprímás volt, akinek oktatásügyben végzett szolgálatait érdemes röviden felidézni.

2.1. *Kopácsy József hercegprímás (1775–1847)*

A hercegprímás – akit már életében nagy tisztelet, a hívek, paptársak szeretete övezett – Veszprémből, elszegényedett nemesi családból származott. A papi szemináriumot egyháza anyagi támogatásával tudta elvégezni. Isten, a haza és embertársai iránti elkötelezettsége és hűsége egész életét végigkísérte; soha nem feledte el, hogy milyen szegénységből emelkedett igen magasra, s az ifjúkorában kapott papi patronálást meghálálva maga is bőségesen támogatta, segítette a szegénysorsban élőket. Kiváló pap és szónok volt, ennek köszönhetően előbb a székesfehérvári egyházmegyéből a veszprémi püspökség élére került, majd 1838-tól mint esztergomi érsek, hercegprímás vezette hazánk egyházi életét 1847-ben bekövetkezett haláláig. Amellett, hogy kórházat, öreg- és árvaházakat épített, s jelentősen hozzájárult többek között az esztergomi bazilika és a Magyar Tudományos Akadémia létrejöttéhez is, kimagaslóak a népoktatás területén tett erőfeszítései. Olyan fontosnak tartotta a nép oktatását, hogy 1836-ban még veszprémi püspökként – mikor olyan nagy hiány volt iskolaépületben, hogy sok helyen a tanító szobájában, konyhájában vagy mint Öskün és Szentgálon, a kamrájában (!)⁶ zajlott az oktatás – a saját szülőházát iskolává építtette át. 1838-ban Érsekújváron a cigány gyermekek részére iskolát hozott

⁵ 1884-ben ugyan a lapban megjelent Simor János hercegprímásnak a tanítói segélyalap ügyében írt körlevele, s 1888-ban közölte a folyóirat a hercegprímás Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intézett levelét, továbbá közzétette 1901-ben Vaszary Kolos hercegprímás tanévkezdő, hitoktatásra buzdító rövid levelét, ám valódi módszertani, didaktikai, a tanítás lényegét, mélységét tárgyaló primási levél – Kopácsy József hercegprímás levele után – soha többé nem jelent meg az újságban.

⁶ KOLOZS BARNABÁSNÉ: Az iskolai könyvtári kultúra kezdetei Veszprémben, *Veszprémi Szemle* 8 (2005/1–4) 55 (1. lapszám).

létre,⁷ a szülők és a diákok motiváltságát rendszeres ruha- és kenyérosztással igyekezett fenntartani. Prímásként rendszeresen jelentős anyagi támogatásában részesítette a balassagyarmati nőnövelődet,⁸ s 1842-ben – a tanítók képzése érdekében – létrehozta Esztergomban a Mesterképző Intézetet (a későbbi Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola elődjét).

Méltán állt díszes gyászravatala fölött⁹ a következő bibliai idézet:

„Fő-Pap volt, jó és kedves Férfiú, ki gyermekségétől fogva jóságos cselekedetekben gyakorlá magát.”¹⁰

2.2. „Nem csak a hiendőkről, hanem a’ teendőkről is...”¹¹

Primás ö hercegségének a nevelés ügyében

*érsekmegyei clérusához intézett pásztori levele 1841.*¹²

A hercegprímás klérushoz írt levele 1841 őszén jelent meg a *Religio és Nevelés*-ben. Többé e tárgyban sem tőle, sem utódaitól nem jelent meg körlevél. Hogy aktuálisan mi indította a főpapot levele megírására, csupán találgatni lehet. A népoktatás, népnevelés mindig is foglalkoztatta a főpásztort, ez ügyben tett fáradozásait fentebb már áttekintettük. 1840–1841-ben azonban semmi olyan esemény nem történt, ami a korábbi évektől eltérően befolyásolta volna a nép oktatását, nem jelent meg törvény, rendelet ez ügyben, a falusi kisiskolák élete a megszokott mederben folyt (igen magas gyermekszám, gyakran alacsonyan képzett tanítók, a tanítás számára többnyire elégtelen körülmények stb.), a hagyományos „feudális” iskolafenntartás érvényben volt továbbra is. Valószínű, hogy a hercegprímás – miután a lap sikeresen jelent meg már egy féléven keresztül – idejét és alkalmát látta, hogy az oktatással-neveléssel kapcsolatos gon-

⁷ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: *A magyarországi cigányság I. (Cigányok és romák)*, Semmelweis, Budapest, 2016, 205–206.

⁸ NAGY IVÁN: *Balassa Gyarmat*, özv. Kék Lászlóné Könyvnyomdája, B. Gyarmat, 1894, 36.

⁹ BEKE MARGIT: Kopácsy József esztergomi érsek temetése, in *Limes – Tudományos Szemle*, 2. kötet, Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat, Tatabánya, 2001, 211.

¹⁰ Utalás itt a II. Makkabeusok 15,12 versre: „Oniást látta, az előző főpapot, ezt a nemeslelkű, igazságos férfiút, akinek viselkedése szerény volt, a lénye csupa jóság, a beszéde pedig megfontolt, s aki ifjúságától törekedett az erényekre.”

¹¹ Primás ö hercegségének a nevelés ügyében érsekmegyei clérusához intézett pásztori levele, *Religio és Nevelés*, 2. félév (1841/16) 241.

¹² Uo. 241–246.

dolatait, elvárásait, előírásait közzétegye a lap hasábjain. Elképzelhető azonban az is, hogy a főpásztor a reformkori értelmiség népművelés, népoktatás ügyében tett erőfeszítéseit látva ítélte úgy, hogy nyilvánosan kell megszólalnia e témában. Nem hagyhatjuk ugyanis figyelmen kívül, hogy Kossuth Lajos pár hónappal előbb, 1841 áprilisában jelentette meg a Pesti Hírlapban *Valami a népműveléshez*¹³ címmel vezércikkét, melyben igen kritikusan ír a korabeli népoktatásról: „Sok fontos szózat emelkedik már e’ tárgyban: de sok el is enyészett, siker nélkül, mikint kiáltás a kietlenben.”¹⁴

Míg írása az oktatás-nevelés célját tekintve a katolikus főpapsághoz s az al-papság jelentős részéhez hasonlóan konzervatív, aulikus (azaz Habsburg-párti) elveket vall és hirdet, didaktika, módszertan tekintetében már számos új elemet tartalmaz. Levele bevezetőjében a primás kiemeli a lelkipásztorok kötele-ségét a rájuk bízott gyermekek oktatásában és nevelésében, hangsúlyozva, hogy a megfelelő nevelés a gyermekek lelki üdvösségére s egyben a köz javára szolgál. Minden nevelés alapja a vallásban, ami nem csupán a hitbéli tanokról kell, hogy szóljon, hanem a kötelezettségeiket is el kell sajátíttatni a gyermekekkel.

Úgy kell tanítani őket:

„hogy nem csak a’ hiendőrökről, hanem a’ teendőkről is, azaz azon kötelességekről, mellyekkel tartoznak Isten és anyaszentegyház, önmagok, előjáróik, általán minden felebarátjaik, a’ polgári s politikai társaság iránt, mellyben élnek, s a’ fölséges úr (értsd: uralkodó) iránt, kinek gondos védelme alatt nyugodt és csön-des életet élveznek, helyes oktatást nyerjenek.”¹⁵

Ha ilyen nevelésben részesülnek, akkor biztos, hogy *tiszteletadás, békességes tű-rés, kölcsönös szeretet, egymás segítése, jóakarat, illendőség, jámborság*¹⁶ jellemzi majd őket, s így az egész népet. A katolikus pedagógia célja tehát – mint erről korábban már szó volt¹⁷ – jól láthatóan kettős; az egyháznak jó keresztény (*probus christianus*), erkölcsös ember (*bonus homo*), az uralkodónak pedig hű-séges, jámbor, engedelmes alattvaló (*fidelis subditus*) nevelése. E cél megvalósí-tása érdekében a főpásztor meghatározta a diákok vallásgyakorlásának kötelező

¹³ KOSSUTH LAJOS: Valami a’ népműveléshez, *Pesti Hírlap* 1. félév (1841/34) 227–228.

¹⁴ Uo. 227.

¹⁵ Uo. 142.

¹⁶ Uo. 142.

¹⁷ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: Katolikus nevelésideológiai kortörténet, amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain. *Religio és Nevelés* (1841–1848), 1. rész, *Sapientiana* 16 (2023/2) 47–51.

elemeit; napi szentáldozást, a miséken aktív részvételt a könyörgésekben, éneklésben, vásár- és ünnepnapokon vecsernyén és dél-esti litánián megjelenést, iskolában reggeli és napvégi imádságokat, déli harangszókor angyali üdvözlöt, étkezések előtt és után fohász és köszönet közös elmondását. Levelében kihangsúlyozta, hogy a nevelők ügyeljenek, ne csak külsőség legyen mindez, hanem a gyermekek szívét, egész életét hassa át a vallásgyakorlat. A lélek örzése, táplálása és nevelése mellett előírta azt is, hogy a tanítók, lelkipásztorok a diákok testi tisztaságára, rendezettségére is ügyeljenek, s szigorúan ellenőrzik, fegyelmezzék a gyermekek beszédét, viseletét, erkölcsét. Jól látható, hogy a főpásztor – értelemszerűen – továbbra is a konzervatív, normatív, preszkriptív nevelésideológiai eszmét, gyakorlatot hangsúlyozza. Mint a tanulmányban később látni fogjuk, a modern, liberális, új nevelési ideáltípusok, a pozitívizmus gondolatvilága igen távol áll a kor hazai katolikus pedagógiai gondolkodásától.

Az oktatás módszerére és tartalmára vonatkozóan a következőket rendelte el:

1. Mind a vallástan, mind az olvasás oktatása során a tanítónak, lelkésznek törekedni kell arra, hogy a diákok értsék is az elhangzottakat, olvasottakat. A hitoktatás (heti két alkalommal az iskolában, majd vasárnap, ünnepnap a templomban) nem állhat csupán abból, hogy a tananyagot felolvassák, hanem meg is kell magyarázni a tanítást. Az olvasást úgy kell oktatni, hogy a diákok a szövegértés mellett még saját szavaikkal el is tudják mondani azt.
2. Az írás tanításában – amelynek módszere hagyományosan a szent könyvekből és bölcs férfiak irataiból vett szövegek másolása – új, életszerű tartalmat vezet be; a vallásos témájú szövegek másolása mellett a gazdaságban, a társas- és hétköznapi életben használt mondatokat, szabályokat íratasson a tanító a diákokkal. Ez utóbbi feladatokhoz javasolja a főpásztor, hogy „ne valamennyi iskolás írjon ugyanegyet, hanem minden négy vagy öt növendék mást és mást, hogy így több mondatot ’s több szabályt gyakorta hallván ’s emlékezetbe fölvévén, élethasználatra nagyobb gyűjteményt szerezzenek magoknak.”¹⁸ A módszertani újítás mellett a differenciált oktatás elemei is megjelennek rendeletében; „azon ifjak, kik nagyobb előmenetelt tesznek, némelly, a’ közéletben többször előforduló fogalma-

¹⁸ Primás ő herczegségének a nevelés ügyében érsekmegyebeli clérusához intézett pásztori levele, i. m., 244.

zásoknak, millyenek a” levelek, nyugtatványok, kötelezvények ’stb. helyes és csinos föltevésében gyakoroltassanak.¹⁹

3. A számvetésben²⁰ is új tartalmat és módszert határozott meg; előírta, hogy a hagyományosan oktatott alpműveleteken túl praktikus példákkal haladjanak tovább a tanulók, sőt, a növendékek egymásnak adjanak fel példákat.
4. Nem kötelező ugyan, de ajánlja a plébánosoknak, hogy iskoláikba szerezzenek be Magyarország földrajzát és történetét tárgyaló munkákat, s azokból is tanítsák a diákokat, a jobb tanulónak pedig még a földgömböt és Európát is oktassák.
5. Külön kihangsúlyozza a főpásztor, hogy az iskolákban nagy hangsúlyt fektessenek a magyar nyelvben való előmenetelre.²¹
6. Felhívja a plébánosok, tanítók figyelmét a növendékek nyilvános és ünnepestélyes próbatételeinek²² megtartására, s a jól vizsgázó diákok ajándékokkal történő jutalmazására.
7. Minden iskolára nézve kötelezővé teszi a nyilvántartások pontos vezetését; novemberben az iskolába járó, mindkét nembeli gyermekek számáról, a próbatétek után pedig a vizsgázók neve szerint kell a tanulásukról, osztályzataikról részletes jelentést küldeni a megyei hivatalokba.

¹⁹ Uo. 244.

²⁰ Számvetés szó régies jelentése: számolás (számvetés = számtan).

²¹ Előremutató ez a főpásztori buzdítás, ugyanis a magyar nyelven történő oktatás elfogadtatásáig sok erőfeszítést tett a magyar értelmiség – a reformértelmiség és a klérus egyaránt. A 18. század elejéig a műveltség, a tudomány nyelve a latin volt, csupán a katekizmust tanulhatták anyanyelvükön a diákok. A Mária Terézia által 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* az alsófokú oktatásban az anyanyelven (így magyarul is) való tanítást írta elő, ám a közép- és felsőoktatás nyelve továbbra is a latin és a német. Az 1791/1792-es országgyűlés fogadta el azt a törvényt, ami előírta a magyar nyelv közép- és felsőfokú oktatását, s 1792-től engedélyezett hazánkban a hivatalos ügyek magyar nyelven történő intézése. 1792-től a nem magyar anyanyelvű iskolákban külön tantárgyként oktatták a magyar nyelvet, majd jóval később, az 1843/1844. évi pozsonyi országgyűlésen hozott – a magyar nyelv hivatalossá tételéről szóló – 2. törvénycikk mondta ki, hogy az oktatás minden szintjén magyar nyelven kell tanítani.

²² *Próbatét*: a félév befejezése utáni és a tanév végi vizsgákat jelentette.

8. Körlevele végén a prímás jelzi, hogy az iskolamesterek képzésére (*preparandia*²³ felállítására) gondja van, a „jó és alkalmas falusi mesterek kiképzésére”²⁴ Esztergomban képzőt fog létesíteni.²⁵

A körlevél befejező mondataival József érsek ismét felhívja a katolikus oktatás és nevelés fontosságára és eredményeire papjai figyelmét, akik:

„nincs kétség, hogy Isten segítségével bő gyümölcsöt termesztenek, ’s honfiainknak jó keresztényekké ’s munkás és jámbor polgárokká képeztetésére igen sokat tesznek. Olly polgárokat, és keresztényeket, és katolikusokat értek, kik mit sem mulasztanak el ugyan azokból, miket mind saját mind a ’ közjólét’ előmozdítására tenni kell, de minden reményt a ’ gazdagság’ ’s világi boldogság’ bizonytalanságában nem helyeznek, hanem hogy megelégedettek ’s boldogok legyenek, lelkeikkel magasra is tudnak emelkedni.”²⁶

Kopácsy József prímás körleveléből a korabeli katolikus pedagógiai gondolkodás és gyakorlat direktívái jól kiolvashatók, ugyanakkor a konzervatív eszmékkel szembeni modernebb gyakorlatot pártoló didaktikai újításai, ajánlásai figyelemre méltók. A konzervatív nevelési célok között – megkerülhetetlenül – a jó kereszténnyé nevelés mellett újra és újra, szinte egyenrangú feladatként jelenik meg a nép gyermekeinek az uralkodó iránti feltétlen alázatú, hűséges, hálás, nem elégedetlenkedő, jámbor polgárokká nevelése. Egyértelmű, hogy e nevelési célban a korabeli gazdasági-politikai viszonyok, az uralkodó és a főpapság közötti kölcsönös függőviszony, továbbá a 18. századi felvilágosodási mozgalom „felforgató” eszméitől és annak hatásaitól való félelem táplálta aulikus felfogás, magatartás jelenik meg.

²³ *Preparandia* (lat.) jelentése: képző (iskola). A tanítóképezde növendékeit, majd a tanítókat is prepának hívták.

²⁴ Prímás ő herczegségének a nevelés ügyében érsekmegyebeli clérusához intézett pásztori levele, i. m., 246.

²⁵ Egy évvel később, 1842. november 3-án meg is nyitotta kapuit Esztergomban a Mesterképző Iskola (a későbbi Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola elődje) harminckét férfi prepával. A diákok (16–28 évesek) többnyire elemi iskolai végzettséggel rendelkeztek, néhányuk egy-két gimnáziumi osztályt is elvégzett, s páran csekély tanítási gyakorlattal is bírtak. Részletesen lásd GÁBRIS JÓZSEF: *Az esztergomi nevelőképzés krónikája 1.*, ETOÖE, Esztergom, 1996, 8.

²⁶ Prímás ő herczegségének a nevelés ügyében érsekmegyebeli clérusához intézett pásztori levele, i. m., 246.

3. A NŐNEVELÉS KÉRDÉSEI

„A ’jó anya, kit gyermekeinek szerelme ’s boldogítása inkább elfoglal, mint a ’világ’ zsvajja, hív lakója házának, gondos őrije családjának. Ő gyermekei’ körében leli édenét, ’s onnét hosszabb időre csak kényszerítve távozik.”²⁷

A 19. századi hazai katolikus²⁸ nőkép – azaz a nő értelmével, oktatásával, viselkedésével, „terhelhetőségével”, biológiai sajátosságaival, a családban és a társadalomban betöltendő és betölthető szerepével, sőt, az öltözetével, beszédével, nevelési feladataival, hitéletével kapcsolatos vélekedések, elvárások – a tradicionális, hármasszerepben (engedelmes, hosszútűrő, jó feleség, odaadó anya, jámbor, hívő asszony) látja és láttatja a nőt. Ez a kép ugyan már elszakadt a korábbi évszázadok kimondottan nőellenes látásmódjától, megnyilvánulásaitól,²⁹ ám még igen messze állt a modern, a férfiakkal egyenjogú, egyenértékű nővel szembeni szerepeltvárásoktól. A nők taníttatása alapvetően az alapismeretek (számvetés, betűzés, olvasás, írás, keresztény hit- és erkölcstudományok) oktatásán túl a „nőnemi munkák” végzésének elsajátítását jelentette – a 19. században hazánkban már számos nyilvános leányiskolában oktatták, nevelték

²⁷ SZABÓ IMRE: Nőnem és emberiség, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/8) 114.

²⁸ Nem tért el ettől a korabeli protestáns nőkép sem, bár hazánkban az első (1822-ben), a nők jogaiért nyilvánosan kiálló nő – Takáts Éva író, Takáts Ádám református lelkész lánya – a református egyház aktív tagja volt. Írásaiban az okos, művelt, önértékes, önálló életvitelre képes nő ideálját, jogait képviseli. Pár évtizeddel később, 1846-ban szeptemberében lánya, Karacs Teréz Miskolcon megnyitotta az első magyar felsőbb leányiskolát, a hetven, 12–16 éves lány oktatását és nevelését biztosító Miskolci Nőnevelő Intézetet. 1859-ig igazgatta is intézményét.

²⁹ Utalunk itt az egyházatyák némelyikének írásaira; pl. Tertullianus így vélekedett a nőkről: „Mindig gyászolnod kell, rongyokkal fedettnék és bemocskoltaknak kell lenned, a bűnbánatban, azért, hogy a bűnt, melyet elkövetett az emberi nem, megváltsd. A sátán kapuja vagy te, ó, asszonyi állat. Te vagy az, aki megérintetted a sátán fáját, és aki elsőként szegted meg az isteni törvényt.” Idézi KÉRI KATALIN: *Érdekségek a nők történetéből*, IQDEPO, Pécs, 1996. 28. Nem fukarkodott a negatív jelzőkkel Maillard atya sem, aki a 17. században a házasságra készülő ifjakat így intette: „Ha fiataalt vesztek el, veszélyes; ha öreget, lázadozó; ha gazdagot, gögös; ha szépet, csapodár; ha csúnyát, félelmetes; ha egészségeset, léha; ha beteget, unalmas; ha okost, fecsegő; ha butát, állatias.” Idézet uo. 28.

ily módon a leányokat – mint ahogy ezt a már korábban tárgyalt,³⁰ 1845-ben kiadott Magyar Királyi Helytartótanácsi 25224. sz. rendelet elő is írta.³¹ A nők felsőfokú iskoláztatását lehetővé tevő rendeletet 1895 novemberében adta ki Wlassics Gyula kultuszminiszter, addig – mint azt vizsgált lapunk írásaiból és más sajtótermékekből is láthatjuk – erős ellenérzést, ellenállást váltott ki a férfitársadalom részéről e törekvés, lehetőség. 1789-ben ugyan a kor egyik folyóirata, a Komáromban szerkesztett *Mindenes Gyűjtemény* szerzője *Az Aszszonyokról* című írásában keményen bírálta a férfiakat a nők oktatásához való hozzáállásuk miatt:

„felette nevetséges dolog az sok Férfiakban, hogy ők az Aszszonyokat örökös tudatlanságra büntetik, és nehezen szenvedik, mikor ők a tudományok által ékesítik elméjüket. [...] Minthogy az Aszszonyok az ő kellemetes szépségekkel feljül-múlnak bennünket, attól félünk, hogy majd elméjökkel is meg-haladnak [...]”.³²

Ám a nők oktatásának értelmét sajátosan látta:

„micsoda bódogságot készítenénk előre az Aszszonyoknak azokra a' bús napokra, melyekben többé szépségek által a' szemnek nem tetszhetnek. Akkor az ő elméjeknek szép tehetségeik által mind a' Férfiak előtt kedvet találhatnak, mind pedig úalmokat enyhíthetnek.”(!)³³

A nőoktatás kérdése oly heves indulatokat váltott ki, hogy az 1820-as évek elején a hazai folyóiratokban sorra jelentek meg a témához kapcsolódó írások. 1821-ben a *Tudományos Gyűjtemény*³⁴ közölte Szép János író, gimnáziumi ta-

³⁰ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: Katolikus nevelésideológiai kortörténet, amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain, *Religio és Nevelés* (1841–1848), 2. rész, *Sapientiana* 17 (2024/1) 44–45.

³¹ A korabeli oktatási adatok szerint az 1840-es években a 6–12 éves gyermekek mindössze 39 százaléka járt iskolába, s a diákok között 15–20 százalékkal kevesebb volt a lányok aránya. Lásd OROSZ LAJOS: Elemi oktatás, in Horváth Márton (szerk.): *A magyar nevelés története, I.*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1988, 278–291.

³² Az Aszszonyokról, in Péczeli József (szerk.): *A' Mindenés Gyűjtemény* VI. Levele, Komárom, 1789. Szent Jakab Havának 18-dik napján, 83.

³³ Uo. 84.

³⁴ Az első magyar nyelvű, tartósan megjelenő (1817–1841) tudományos folyóirat.

nár *Elmélkedés az Asszonyi Nem Taníttatásáról*³⁵ című cikkét, melyben a szerző a lányok oktatása mellett, valamint a férfi és a nő képességbeli egyenlőségük mellett érvelt: „szükséges a leány gyermekeket tudományokra oktattatni [...] Testi, és lelki, vagy elméleti tehetségekre nézve nem alább valók az Asszonyok a Férfiaknál! Ollyan lélek, ollyan ész, lakik az Asszonyokban, mint a Férfiakban.”³⁶ 1822-ben a *Hasznos Mulatságok* – másik kortárs újság – több lapszámában foglalkozott e témával a folyóirat szerkesztője, s *A Leánykák házi neveléséről* című írásaiban azt panaszolta, hogy a korabeli lányok már otthonuk falain kívül tanulni, sőt, érvényesülni akarnak, s „most az Asszonyok, és Leánykák, nem elégszenek meg, a’ tsendes házi élettel, a’ házi foglalatosságokkal, s a’ munkás magányossággal [...]”.³⁷ Erre a cikkekre válaszul jelentette meg írását a korábban már említett Takáts Éva író, a férfiak figyelmébe ajánlva a nők tudományos iskoláztatását, mondván: „az Asszonyokkal való bánás rendszerént mértéke szokott lenni a’ nemzetek pallérozódásának [...]”,³⁸ s az oktatás következménye lesz, hogy „leányaitok világos elmével, és egy kevés tudományos esmérettel birván, magok tudnak gondolkozni, magok itélni tetteik jó, vagy rossz voltáról”.³⁹ Ezt követően éveken keresztül folyt a vita a lapok hasábjain, melyek kivétel nélkül férfiak tollából származó – olykor igen sajátos véleményét megfogalmazó – írásokat közöltek. A reformkori sajtóvita egyik szélsőséges véleménye szerint – ami név nélkül jelent meg 1824-ben a *Tudományos Gyűjtemény*ben:

„az Asszonynak elég munkát ad az ő eredeti rendeltetése, úgymint a magzatok jó nevelése és a ház belső dolgainak jól igazgatása [...] A pennát bízza a férfijakra, a Könyvirók, Criticusok sorába ne törekedjék. Jusson eszébe a páva tollba öltözött Szajkó [...] Ne kössön fegyvert az oldalára, se ne politizáljon: hanem neveljen Gracchusokat a Hazának.”⁴⁰

³⁵ SZÉP JÁNOS: Elmélkedés az Asszonyi Nem Taníttatásáról, *Tudományos Gyűjtemény* (1821/4) 22–60.

³⁶ Uo. 23.

³⁷ KULTSÁR ISTVÁN: A Leánykák házi neveléséről, *Hasznos Mulatságok*, 2. félév (1822/28) 220.

³⁸ TAKÁTS ÉVA, KARATS FERENC HITVESE: Némelly észrevételek Kultsár István Úrnak, azon Értekezésére, melyet az 1822-dik Esztendő második felében közöl a’ Leánykák házi neveléséről, *Tudományos Gyűjtemény* 6 (1822/12) 40.

³⁹ Uo. 42.

⁴⁰ K. J.: Mi a Pedantizmus? *Tudományos Gyűjtemény* 8 (1824/12) 69–79.

Hasonló véleményét írta meg a *Tudományos Gyűjtemény*ben 1826-ban Sebestyén Gábor, a „magyar Démokritosz”, aki előbb az illemre hivatkozva utasította el a nők férfiakhoz hasonló szerepvállalását: „a Publikum előtt politizálni, kritizálni, ’s tudós hangot adni, Asszonyhoz nem illik [...]”,⁴¹ majd a Bibliából vett páli idézetekre utalva bizonygatta, hogy a nőnek joga sincs a háztartáson, családon, otthonán kívüli feladatok ellátására. Így intette a nőket, s válaszolt Takáts Éva korábbi írására: „asszony! Szép ’s ditső pályára Rendelt a’ Végsz téged; Nem terjed tovább határa, Mint a’ kötelességed [...] Útba maradj, ne tsapj fére! Legyen fő törvényed ez.”⁴²

E korabeli nőkép, ez az általánosan uralkodó nézet még jóval később, közel száz év múlva is – kissé ugyan finomítva – jelen van a közgondolkodásban, s megjelenik még tudományos diskurzusban is. 1920-ban a Magyar Pedagógiai Társaság júniusi ülésén Szuppán Vilmos tanár, a Társaság első titkára felszólalásában (ellenézve a leánygimnáziumoknak a fiúgimnáziumokhoz hasonló szintre fejlesztését, azonos tanterv bevezetését) a következőket mondta:

„Ezentúl is az lesz a nőnek legfontosabb hivatása, hogy háziasszony és anya legyen. Ez az egyetlen hivatás, amelyben a normális nő igaz boldogságot és teljes megelégedést találhat. Minden másfajta hivatás a nőre nézve csak tartalék, refugium, amelybe akkor menekül, ha a körülmények abba a szomorú helyzetbe sodorják, hogy nem képes természetes hivatását betölteni.”⁴³

Ebben az ideológiai kontextusban vizsgálva a *Religio és Nevelés* nőoktatás, nőnevelés, nőkép témában megjelent korabeli írásait, semmi rendkívülit nem találunk. 1841-ben az idézett írásokhoz hasonló nőképet vázol Szabó Imre veszprémi püspök: „a ’jó anya, kit gyermekeinek szerelme ’s boldogítása inkább elfoglal mint a’ világ zshivaja, hív lakója házának, gondos örje családjának. Ő gyermekei’ körében leli édenét, ’s onnét hosszabb időre csak kényszerítve távozik.”⁴⁴ Kiemeli a nő szerepét a világ kereszténnyé formálásában „a Nőnem közel csodákat tehet [...]”,⁴⁵ s felsorolja a női nem jellemvonásait, miszerint „a

⁴¹ SEBESTYÉN GÁBOR: Menyből jött kirekesztő Privilegium, *Tudományos Gyűjtemény* (1826/2) 124.

⁴² Uo. 126.

⁴³ MAGYAR PAEDAGOGIAI TÁRSASÁG: Vitaülések 1920. május 15-én, június 5-én, 19-én és 26-án. *Magyar Pedagógia* 29 (1920) 127.

⁴⁴ SZABÓ IMRE: Nőnem és emberiség, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/8) 114.

⁴⁵ Uo. 114.

hölgy hódol a korlátoknak, jobban önmegtagadó, alázatos, szerény és szelid”,⁴⁶ továbbá „a női lélek hajlandóbb az Isten iránti szilárd hitre”.⁴⁷

Ami lényeges különbség azonban a hivatkozott folyóiratok írásaihoz képest, az a női nem vallásos, vallást átadó magasztos szerepének, hatásának kiemelése az ország, a világ, a jövő sorsát illetően. Vallásos lap lévén nem meglepő ez a különbség. Említésre méltó azonban az a szinte „missziói küldetés”, amivel a szerzők írásaikban felruházzák, sőt, felszólítják az asszonyokat, hogy férjük hittérítői, „jóra nevelői” legyenek. „A nő feladata a gyermekei erényes, hitben nevelésén túl, férjének jóra nevelése is. [...] Semmi a világon nem olly határozatos valamely férfit megjobbitani ’s lelkét igazgatni, mint az erényes és okos asszony.”⁴⁸ Vagy ahogy másutt írja a piarista szerző, „Durva ’s elfajzott férfiakat szelid és erkölcsös emberekké’ alakítottak át nejeik.”⁴⁹ Podenstein atya tanácsot is ad a nőnek, hogy miképp tud hatni a férjére: „Tettekkel szükség, hogy őt erényre ébresszed; kivált azáltal, hogy ne testedet igyekezzél aranynyal, drága kövekkel, pomparuhákkal fölékesíteni, hanem lelkedet szemérem-, szegénység- és jótévedéssel.”⁵⁰ Véleménye szerint „a’ nőnem nevelésénél is áll: minél többet nyer a’ fölszin, annál többet vesz el a’ mélyből”.⁵¹

A nőnevelés elméleti kérdésein túl a *Religio és Nevelés* néhány alkalommal közzétette a leányiskolák, illetve a vegyes iskolák leányainak próbatétjeiről⁵² szóló beszámolókat, melyekből további információkat kaphatunk a 19. századi nők oktatására, nevelésére vonatkozóan.

1843-ban előbb a pesti, *angol-apácák*’ iskolájában március végén tartott, 374 növendék leány nyilvános próbatétjéről számolt be az Egyházi Tudósító. A lelkes hangnemben megírt beszámoló mind a vizsgázókat, mind a tanítóikat dicsérte. A tudósításból az oktatott vizsgatárgyakat is megismerhetjük:

„a’ tanulmányi tárgyakból, millyenek: a’ hittudomány és bibliai történetek, betűfoglalás, olvasás, helyesírás magyar és német nyelven, továbbá: számvetés, hazai történetek, francia nyelvbéli helyesírás, olvasás és fordítás –, e’ tanulmányi

⁴⁶ Uo. 114.

⁴⁷ Uo. 115.

⁴⁸ PODENSTEIN JÁNOS: A’ nőnem befolyása az erkölcsökre, hazára, religiora, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841 /17) 261.

⁴⁹ Uo. 265.

⁵⁰ Uo. 266.

⁵¹ Uo. 265.

⁵² Próbátét: hónap végén ismétlést követő számonkérés az addig tanult anyagból, valamint tanév végén nyilvános, ünnepélyes vizsgázás.

tárgyakból mindegyik növendék, kora- és osztályához képest olly feleletet adott, melly a' hallgatóknak örömlévezetet, az oktatás körül lelkesen fáradozóknak pedig legszebb dicséretet szerzett.”⁵³

Ez év őszén, egy júliusi próbatétről is beszámolt a lap, Kolozsváron 112 „gyenge leánya” vizsgázott igen eredményesen a megjelent díszes közönség – nagyméltóságú erdélyi püspök úr, apát és kanonok urak, továbbá az iskolát pártoló grófné és báróné – előtt. A tantárgyi eredményekről nem szólt a tájékoztatás, csupán a lányok által készített gyönyörű kézimunkákról számolt be a tudósító. A fiúk vizsgájára délután került sor.⁵⁴

1848 júliusában – a forradalom és szabadságharc eseményei közepette –, öt évvel a korábbi tudósítás után ismét a pesti angolkisasszonyok iskolája leány növendékeinek próbatétjéről számol be az újság, ám ez alkalommal már kevésbé optimista, inkább kritikus hangnemben. A korábbi beszámolóktól eltérő kritikai hangvétel két okra vezethető vissza; egyrészt személyi okokra, ugyanis a tudósítást ezúttal a kor egyik neves pedagógusa, az esztergomi Mesterképezde vezető tanára írta, aki szakavatott szemmel, didaktikai és tantárgypedagógiai szempontokat is szem előtt tartva értékelte a vizsgát. Másrészt e próbatét már olyan oktatási „környezetben” történt, ahol a tanítást az 1845-ben kiadott, korábban már tárgyalt⁵⁵ rendelet szabályozta, s betartását országszerte a Királyi Helytartótanács által kijelölt kerületi, tartományi és tanodai felügyelők ellenőrizték. A tudósítás írója, Majer István, a kor neves paptanára tehát jogosan sorolta a vizsga hiányosságait, miután kellőképpen méltatta az eseményt, a leányok előmenetelét, így írva róluk:

„a' pesti angol szüzek' felsőbb nőnevelő-intézetében ma délutáni órákban nyilvános próbatét tartatván, különös örömmel szolgált, hogy a' t. közönség a' nőnevelést figyelemmel követi, miről a' megjelent fényes vendégkör kételkedni nem-hogy, s hogy a' nevelőnök' szorgalmát alkalmunk van magasztalni. Mintegy 50, hófehérbe öltözött kisasszony-növendék adta előmenetelének szép tanúságát következő tantárgyakból: hittan- és bibliai történetből, betűfoglalás- és olvasásból magyar- és németül, helyesírásból mindkét nyelven, fej- és táblai számvetésből, földtanból magyar- és németül, hazai történetekből magyarul, helyesírásból

⁵³ EGYHÁZI TUDÓSÍTÁS: Próbátét, *Religio és Nevelés* 2. félév (1843/10) 79.

⁵⁴ M. és J.: Iskolaügy, Egyházi Tudósítások, *Religio és Nevelés* 2. félév (1843/19) 151.

⁵⁵ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: Katolikus nevelésideológiai kortörténet, amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain, *Religio és Nevelés* (1841–1848), 2. rész, *Sapientiana* (2024/1) 44–47.

francia nyelven, olvasás- és fordításból ugyanez nyelven; végre iratok, rajzolatok, kézművek' előmutatásából."⁵⁶

A méltatás után azonban nyolc pontban sorolja a vizsgán tapasztalt hiányosságokat, s ad tanácsot azok kiküszöbölésére, tartalmi, módszertani változások bevezetésére, megindokolva javaslatait:⁵⁷

1. „A' hittan és biblia mellett szertartásaink' rövid magyarázatát, 's egyházunk' rövid történetét kívánnók előadatni, miszerint a' növendékek' hite élővé, és szilárdvá váljék. [...] Ezt annál inkább sürgetjük a' tanrendszerbe iktattatni, minél szomorúbban tapasztaljuk, hogy a' korszellem szertartásaink' balmagyarázata 's ferde történeti ostromokkal szokta legkivált a' hölgyek' hitét megingatni.
2. Olvasás, helyesírás mellett a' fogalmazás is volna tanítandó, miszerint a' nők, levelek' írása, nyugtatványok' kiadása-, árjegyzékek, könyvek' vezetéséhez, 'stb. értsenek.
3. A' próbatéti tárgyak közt nem hallottam a' természettan- és történetet. Panasz az, hogy a' nőnem igen hajlandó a' babonára, mi ellen a' vallástan mellett legjobb ovószer a' természetnek ismerete.
4. Egészségtanról sem volt szó, pedig ez elmaradhatlan. [...] Kivált nőknek, jövőendő anyák és családgondnokoknak fő tisztjük az egészségtant tudniok, miszerint gyermekeiket egészséges- és erősökké neveljék, 's a' gyengélkedő családtagoknak anyagi rendeltetésüknél fogva, testileg pusztító kuruzsolás helyett, vigasztalásukra lehessenek.
5. Még egy igen fontos tanczikk mellőztetik közönségesen nőneveldeinkben, 's ez a' házigazdasszonyság' tudománya, vagy inkább mestersége. [...] Magas rangú hölgyeink a' háztartáshoz nem értvén, ennek ágazatos foglalkozásaiban gyönyűrt nem lelnek, a' boldogító családkörből kiszállnak, 's a' világ' piaczn a' fényűzés' tömkelegében keresik az elvesztett paradicsomot, és lelnek pusztaságot, és mostoha körülményekben bámulva jajdulnak fel, kárhoztatván nevelésük' fogyatkozását.

⁵⁶ MAJER ISTVÁN: Iskolai próbatét, *Religio és Nevelés* 2. félév (1848/15) 118.

⁵⁷ Uo. 118–119.

6. Fenelon,⁵⁸ a' nagy nevelő, a' francia nőnevelésnek korában átalakítója, ezek mellett javálja, hogy a' nők' törvényes viszonyainkba is avattassanak, miszerint igazaikat értve, túlkövetelésekkel férjeiket és előljáróikat a' családbéke' fölforgatásával ne ostromolják.
7. Láttam a' rajzpéldányokat, azok gonddal készültek, többnyire virágok és tájékokat ábrázoltak. Nem tudom, mert nyomát sem láttam, valljon a' kezdők alaktani rajzokban gyakoroltatnak-e? Ha nem, ez nagy hiba, 's pedig neveléstani szempontból véve; mert miért tanul közönségesen egy leány rajzolni, hogy külügyességet nyerjen, 's ezzel is korszerűleg ügyesebbé, miveltebbé váljék; de egyszer' s mind, hogy nemes foglalkozással, csak nemes törekvésekre buzdíttassék. Festőné ritkán válik belőle. Ám a' nevelés tan is igényli a' maga részét, kívánja tudnillik, hogy ha a' leány rajzolni tanul, pedig tanuljon az értelmének, ítéletének kifejtésére, gondolkodásának rendezésére, költői tehetségének miveltetésére, a' logikának mintegy pótlására fordíttassék, mit főleg az alaktani rajzolás eszközöl.
8. A' próbatéti tárgyak közt elő nem fordult a zene. Magánlag értettem, hogy több intézeti kisasszony taníttatik zongorára, ehhez tehát nincs szólásom. De az éneklésről el nem hallgathatom azon óhajtasomat, melly pedig az egész mivelt nevelő világával öszhangzásban van, vajha valamennyi kisasszonyt ráfognák az éneklésre! Ez nemcsak természeti alkalmuknál fogva, testi fejlődésükre jól hat, hanem szellemiségüket emeli, ártatlan örömeiket szaporítja, stb.”⁵⁹

Végezetül a felsoroltakon túl hiányolja a megfelelő testmozgást is; „a' próbatélen legalább a' kisasszonyokak' többjei jó színben valának, 's meglegedésük mosolyait is kilestük, mégis kérdem: az udvaron vagyon-e gymnastikai gya-

⁵⁸ FRANÇOIS FÉNELON (1651–1715) francia érsek, író, a korai katolikus nőnevelés meghatározó alakja. *Lányok neveléséről szóló értekezése* 1689-ben jelent meg. Ebben többek között arról ír, hogy a lányokat tudományra nem kell nevelni, hanem állapotbeli (hármass) köteleességeikre kell felkészíteni őket. Tanításuk tartalma legyen helyesírás és olvasás, a négy számtani alapl művelet, valamint némi jogi ismeretet is tanuljanak, ami „pereskedési szenvedélyüket” majd lelohasztja. Írásában a lányok hibáira is felhívta a nevelők figyelmét: sokat beszélnek, ravaszok, álszemérmesek, képmutatók, hiúk, képzeletük túl élénk. Fénelon magyarországi hatása jelentős; már Mikes Kelemen és Rákóczi Ferenc is hivatkozott írására, 1842-ben pedig Barkóczy Ferenc megyés püspök ki is adta a nőnevelési értekezését. Műveikben többek között Eötvös József, Weszely Ödön, Fináczy Ernő – a hazai neveléstudomány meghatározó személyei – hivatkoznak rá.

⁵⁹ MAJER ISTVÁN: Iskolai próbatét, i. m., 118.

korlatok- és játékoknak síkja? Mert csupán komoly léptekben sétáltatni, vagy szabályos léptű francziát járatni nem elegendő!”⁶⁰

Miközben Majer István – az esztergomi tanítóképezde vezető tanára, a *Religio és Nevelés* rendszeres szerzője, pedagógiai szakértője, későbbi címzetes püspök, egyetemi tanár – kritikai észrevételeit, reformjavaslatait tárgyaljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a nőképet sem, ami írásából élénk tárul. E szerint a tudós pap – s feltételezhetően a korabeli klérus, s így értelemszerűen a katolikus pedagógia – összképe a nőkről: a hölgyek hite gyenge, könnyen meginog, a nőnem hajlandó a babonára, anyagi rendeltetésük van az ápolásra, a házigazdasszonyság tudományának hiánya súlyos, végzetes következményekkel járhat a nőkre nézve, meg kell tanulniuk jogaik határát, hisz ennek hiányában túlkövetelésekkel (!) léphetnek fel, s festőné (értsd: művész) ritkán válik belőlük.

4. FENYÍTÉK ÉS FENYÍTÉS⁶¹

„A gyermekét fenyítő vessző sok botot szükségtelenné tesz.”⁶²

A gyermekek testi fenyítése a 19. században – akár otthon, akár valamilyen intézményben – teljesen elfogadott, sőt, nélkülözhetetlennek tekintett nevelési módszer volt. A 18. századi iskolai fenyítési módokhoz képest – mikor olyan büntetéseket alkalmaztak pl. az esztergomi Szent Benedek-rendi katolikus főgimnáziumban, mint „alsóbb osztályba való lecsapás, degradálás, ami esetleg az egész tanári testület jelenlétében történt, 24-ig terjedő korbácsütés, amit súlyosabb esetekben nyilvánosan „szolgáltattak ki”, megvesszőzés, illetve a „kizárás bizonyítvánnyal vagy anélkül”; vagy a pápai ev. ref. főiskola 1789.

⁶⁰ Uo. 119.

⁶¹ A *Magyar Katolikus Lexikon*ban nem szerepel a fenyítés címszó. A hasonló értelmű büntetés (lat. poena) szó mellett ez áll: a bűn következménye, megtorlása. A büntetés célja szerint lehet gyógyító vagy jóvátevő. Lásd [2025. 05. 31.] <https://lexikon.katolikus.hu/>. A *Keresztyén Bibliai Lexikon* szerint a fenyítés szó kétféle értelemben jelenik meg a Bibliában: mint büntetés, fenyítés és mint nevelés, fenyítés. A különbség a kettő között: a büntetés fenyítés a rossz cselekedet megtorlása (vö. Jer 30,14), a nevelés fenyítés pedig inkább a megjavítás, a nagyobb rossztól való visszatartás céljából történik (vö. Zsid 12,8; 2Tim 3,16). Lásd [2025. 05. 31.] <https://www.arcanum.com/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-keresztyen-bibliai-lexikon-C97B2/f-C9C6F/fenyit-fenyites-C9CB3/>

⁶² Nevelési maximák, *Religio és Nevelés* 2. félév (1842/10) 176.

évi büntetőintézkedési gyakorlata, „a rest tanulókra kiszabott, érdemfokozatban való lecsapás és alsóbb osztályba való beosztás, a vesszővel és pálcával való fenytés, a szigorú megdorgálás, az elzárás, mely egy hétig tarthatott, és napi két porció kenyérre és vízre szorítva volt kitöltendő, a bocsánatkérés 12 órai elzárással, továbbá az egész diákság jelenlétében való megvesszőzés”⁶³ – már enyhébb büntetési formákat alkalmaztak az iskolákban. Hogy a gyermekeket fenytetni szükséges, az nem volt kérdés a korabeli pedagógiában, mint azt a kor neveléstani könyvei is javasolták. A 19. századi pedagógiai gondolkodást és gyakorlatot alapjaiban meghatározó August Hermann Niemeyer, a hallei egyetem teológiaprofesszora 1796-ban kiadott *Neveléstana*⁶⁴ szerint megengedett a fenyegetőzés, a testi fájdalmat okozó megfenytés, de mindezt pofozás és körmözés kizárásával szabad tenni. Művét 1822-ben Pesten is kiadták,⁶⁵ s az a mesterképzés egyik alapkönyve lett. Hasonlóan vélekedik Szilasy János nagyváradi kanonok, teológiai doktor, az első magyar rendszeres neveléstani mű szerzője is. 1827-ben megjelent könyvében⁶⁶ javasolja az „enyhébb” fenytéseket a nevelésben, úgymint bezárást, rövidebb koplaltatást, vessző, korbács, vékony pálcácska alkalmazását. Wargha János nagykőrösi ref. főgimnáziumi igazgató-tanár 1837-ben kiadott, tanítójelölteknek írt – MTA-díjban részesült – szakkönyve szintén megengedhetőnek, sőt, hatásosnak javasolja a fenytést, ám kiköti, hogy a tanár csak a végső esetben, s soha nem indulatból alkalmazhatja.⁶⁷

A kor gondolkodását, a gyermekek fenytésével kapcsolatos javaslatokat áttekintve már nem is meglepő, hogy a *Religio és Nevelés* vizsgált lapszámaiban ugyanez a vélekedés jelenik meg. A téma kiemelt fontosságát jelzi, hogy a lap már hetedik számában, annak is főoldalán tárgyalja a fenyték szerepét a nevelésben. A neves korabeli polihisztor, Somogyi Károly teológiai doktor, későbbi esztergomi kanonok írása szerint „a fenyték’ nélkül fölnevelkedett ember az erényességnek leghathatósabb segédeszköze nélkül van [...] Az engedetlen gyermek jobbára engedetlen tanuló, engedetlen katona, engedetlen polgár

⁶³ PAPP ATTILA: Iskolai fenyték az évszázadok távlatából, 2019. [2025. 05. 31.] <https://www.zaol.hu/helyi-eletstilus/2019/09/iskolai-fenyitek-az-evszazadok-tavlatabol>

⁶⁴ AUGUST HERMANN NIEMEYER: *Grundsätze der Erziehung und des Unterrichts*, Halle, 1796.

⁶⁵ AUGUST HERMANN NIEMEYER: *Nevelés- és tanítás tudománya a szülék, a házi és iskolai tanítók számára*, Petrózai Tratner János betűivel, Pest, 1822.

⁶⁶ SZILASY JÁNOS: *A’ nevelés tudománya*, A’ Királyi Magyar Fő Oskolák’ betűjével, Buda, 1827.

⁶⁷ WARGHA JÁNOS: *Vezérkönyv az elemi nevelés- és tanításra*, Magyar Tudós Társaság, Buda, 1837.

[...]”.⁶⁸ Egyértelműen az a nevelési cél, hogy gyermek megtanuljon szüleinek és tanítóinak engedelmeskedni – s ennek eléréséhez a fenyítőeszközök, módszerek is alkalmazhatók –, hisz:

„a’ szülők iránt tisztelettel viseltető, ’s engedelmességben fölnevelt gyermekekből mindenkor szelídebb, jóra készebb, parancsolatok’ teljesítésére hajlandóbb alattvalókat láthatunk válni, ami nem is lehet másképp, mert az ilyenek megtanulták a’ felsőbbek’ szavát fogadni, megszokták az engedelmességet, megszoktak minden törvényes felsőséget úgy tekinteni, mint valamelly atyai hatalmat, és mint illyent tisztelni is.”⁶⁹

A fenyítéssel kapcsolatban (is) érdekes ismeretekhez juthatunk Száz János, nagykürii iskolaigazgató-tanító szintén 1841-ben megjelent írásából.⁷⁰ Megtudhatjuk, hogy a korabeli diákok nemigen szeretnek iskolába járni, ezért gyakran „kötélen, veréssel hozzák, vagy hajtják őket magok előtt a’ szülők”.⁷¹ E viselkedés okát is megadja a szerző:

„a’ gyermekek’ vonakodásának a’ tanítók lehetnek okai, mert szeretettel, szelídséggel nem képesek őket iskolába édesgetni, hanem fonák bánásmódjuk szerint éles fára, borsóra térdepeltetik, főbe verik, ’s többféleképp kínozzák a’ növendékeket. – Otthon a’ szülők’ korlátlan dühétől csavargóvá lett a’ gyermek, az iskolában pedig veréssel vaddá és félénkké tétetett; szemeit sem meri fölemelni azt gondolván, hogy minden mozdulatára a’ somfa-csapóval szerencsétlenítik mesztérétől, vagy feje a’ pálczával töretik be.”⁷²

A nagykürii igazgató azonban nem hisz a fenyítés ilyen formáiban, mint írja:

„Én nem engedem, hogy az iskolában vessző ’s korbács uralkodjék. Kántorom és segédje csupán térdepeléssel büntethetik a’ növendékeket. Ha a’ büntetés elkerülhetlen, még akkor is szeretettel ’s verés ellen biztosítva, arra bírom a’ gyermeket,

⁶⁸ SOMOGYI KÁROLY: A’ Szülék iránti engedetlenség’ következtései, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/7) 1.

⁶⁹ Uo. 2–3.

⁷⁰ SZÁZ JÁNOS: A’ nagykürii iskola és próbatét Heves vármegyében, *Religio és Nevelés* 2. félév (1841/7) 108–109.

⁷¹ Uo. 108.

⁷² Uo. 108.

hogy önmaga vallja ki bűnét; ha ez megtörtént: először atyai szavakkal intem, másodsor keményebben feddem, harmadsor testi büntetéssel fenyegetem.”⁷³

A verés azért ritkán – megrögzött bűnelkövetés esetében – előfordult a gyakorlatában:

„a’ veréssel megbüntettek az iskolában újra keményen megfeddém, hogy a’ többiek is visszarettenjenek a’ tolvajság’ rut bűnétől. A’ bűnhődöttek egész évben tőlem semmi ajándékot, sőt még könyvet, papirost, tintát sem kaptak, juliálisban részt nem vehettek, ’s a’ színpadon föl nem léphettek.”⁷⁴

1842-ben a korábban már tárgyalt⁷⁵ népiskolai törvények között a kötelességek mellett a fenytések is megemlíttetnek, aki ugyanis a szabályok ellen vét:

„titkos vagy nyilvános dorgálással és fenyegetéssel, tisztelethely, jel vagy szolgálat’ elvesztésével, elkülönözött helyen való üléssel vagy állással, nevének a’ tisztelet’ könyvből kitörlésével, szégyenhelylyel, nevének a’ fekete könyvbe íratásával, vagy éppen veszszövel vagy pálczikával fenytetik, ’s ez által az erkölcsben rossz osztályt érdemel. A’ megjavithatlanok az iskolából kizáratnak.”⁷⁶

1844 májusában Beély Fidél Benedek-rendi szerzetes⁷⁷ hosszú vezércikkével jelenik meg az egyik lapszám; a szokatlanul bő írásban a szerzetes a fiatalság erkölcstelenségét tárgyalja, s annak fő okaként a felvilágosodás eszméit, a valósággyakorlás, a hit és fenytés nélküli nevelést nevezi meg:

„Daczára a’ sokoldalú s változékony oktatásnak, jelenkorunk’ ifjúsága – ’s nemzetekinek erkölcsisége naponkint igen észrevehetőleg hanyatlik [...] daczára a’

⁷³ Uo. 109.

⁷⁴ Uo. 110.

⁷⁵ SZABÓNÉ KÁRMÁN JUDIT: Katolikus nevelésideológiai kortörténet, amint az megjelent hazánk első pedagógiai folyóiratának lapjain, *Religio és Nevelés* (1841–1848), 2. rész, *Sapientiana* 17 (2024/1) 35–57.

⁷⁶ A. I. T.: Iskolai törvények a népiskolák számára, *Religio és Nevelés* 1. félév (1842/18) 280.

⁷⁷ BEÉLY (később Briedl) FIDÉL Benedek-rendi szerzetes, a bakonybéli bencés tanárképzés meghatározó alakja, a neveléstudományi stúdiumok tanára volt, 1841–1848 között a folyóirat állandó, pedagógiai témákban legtermékenyebb szerzője.

sokoldalú, 's terjedelmes tanításnak (fenyíték nélkül), mégis olyannyira elkorcsosodik az ifjúság.”⁷⁸

Tanulmányában Beély Fidél hosszasan tárgyalja, s Bibliából vett idézetekkel támasztja alá, miért van szükség a nevelésben a testi fenyítésre. Példaként állítja az olvasók elé Mózes V. könyvének törvényét, melyben „parancsolatot ad Isten Mózesnek, hogy a' nép a' részeges, tobzódó, és szüleinek intéseit megvető fiút a' város' népe 's kupa előtt kövezzé agyon”.⁷⁹

A fenyítést hiányolja az iskolából, az egyházból s a szülői házból is: „a' szigorúbb egyházi fenyíték nem áll fön többé; 's mert a' még itt-ott megőrzött, 's gyakoroltatni szokott szülői fenyítéket nem gyámolítja többé, mint illenék.”⁸⁰ Véleménye szerint mindennek oka „a' nyilvános forradalmi alapelv', a »rationalisticus alapelv«, melly az iskolából a' feslett és zabolátlan ifjú' javítására szolgáló testi fenyítéket végképen kiküszöböltetni javasolja, 's a' régi egyházi fenyíték ellen minden módon kikel”.⁸¹ A racionalizmus, a felvilágosodás, az újító eszmék ellenében meggyőződéssel hirdeti, hogy a fenyítésnek nemcsak a kisgyermek nevelésében, hanem még az ifjú, sőt, a felnőtt megbüntetésében is helye van:

„az értelmileg és akaratilag Istentől elpártolt embernek nem csupán gyermeki, hanem még ifjúsága és férfi-korában is szüksége van nem csak a' tanítás- hanem a' testi fenyítékre is, ha önnevelését, önkiképezését elhanyagolá, 's nyilvános botránkozásra nyújt alkalmat.”⁸²

Beély Fidél pedagógiájában fontos szerepet játszott az iskolai fenyítés, e témában számos további írása jelent meg a lapban az évek során. 1845-ben *Elfogulatlan nézetek a' népiskolai tanulmányokról*⁸³ című értekezésében külön fejezetet szentel a népiskolai fenyítéknek. Írásában részletesen kifejti, hogy miért van szükség a fenyítésre:

⁷⁸ BEÉLY FIDÉL: Néhány szó korunk ifjúsága' 's nemzetei' elerkölcstelenedésének egyik kevésbé észbe-vett főforrásáról, *Religio és Nevelés*, 1. félév (1844/36) 289.

⁷⁹ Uo. 291.

⁸⁰ Uo. 291.

⁸¹ Uo. 292.

⁸² Uo. 292.

⁸³ BEÉLY FIDÉL: *Elfogulatlan nézetek a' népiskolai tanulmányokról*, *Religio és Nevelés* 2. félév (1845/47) 370–372.

„ki valaha gyermekekkel bánt, jól fogja tudni’ s emlékezni fog a’ gyermeki daczra, makacsság, ellentállás, hazudozás, tunyaság, tisztátalanság, becsületérvés’ tompasága, lopás iránti hajlam, botránkozató cselekvények és több efféle kicsapongások és erénytelenségekre; valamint arra is, milly kimondhatlan fáradtság- és szünetlen munkába került e’ vétkek’ kiirtása, gyakran a’ testi fenyíték’ többszöri használata mellett is [...]”.⁸⁴

S állítja, hogy „a’ kised’ nevelését a’ józan fenyíték fejezi be”.⁸⁵ Elismeri, hogy a fenyítésnél olykor hatásosabb a nevelő szelíd, szeretetteljes magatartása, „gyakran a’ tanító’ váratlan ’s meglepő gyengédsége és szelídsége jobban megindítja a’ tanítványt, ’s kedélyére üdvösebben hat, mint a’ legkeményebb testi fenyíték”,⁸⁶ s inti a pedagógusokat, hogy csak legvégső esetben alkalmazzák a testi fenyítést, mint „végeszközt” a makacs, engedetlen gyermek megzabolázásában:

„bármennyire szükséges, és némelly esetekben kerülhetlen is a’ testi fenyíték, mindazonáltal irányozza a’ tanító törekvéseit oda, hogy a’ hol csak lehet, inkább atyai szó, szíves intés, tanács és buzdítás által vezérelje kisedét a’ jóra ’s ócsárlás vagy gáncsolás által, melly a’ gyermeket bánatra indítja, tartóztassa őt inkább vissza a’ rossztól, mintsem keményebb testi büntetésekkel, mellyek sokszorosak gyűlölséget és elkeseredettséget szoktak szülni.”⁸⁷

Végezetül a szerző – a nevelési problémák, fegyelmezetlenségek megelőzése érdekében – célszerűnek látja, „ha az iskolában a külviselet némi színezetét viseli a katonai szabályok és szigorúságnak”.⁸⁸

Két évvel később, 1847-ben ismét igen terjedelmes – a korábbiaknál is részletesebb – írás jelenik meg Beély Fidéltől a lapban *Elméletek az iskolai fenyítékről* címmel.⁸⁹ Tanulmánya elején leszögezi, hogy a fenyítés nélkülözhetetlen nevelési eszköz:

„nincs, és nem is lehet intézet, melly eredménydúsan fönállhasson és céljának megfelelhessen, fenyíték nélkül [...] sőt igen is, nem csak szabad, hanem kell is olylly érzéki, a’ növendékben uralkodó állatiasághoz némileg hasonzerű eszközök-

⁸⁴ Uo. 371.

⁸⁵ Uo. 370.

⁸⁶ Uo. 371.

⁸⁷ Uo. 372.

⁸⁸ Uo. 372.

⁸⁹ BEÉLY FIDÉL: *Elméletek az iskolai fenyítékről*, *Religio és Nevelés* 1. félév (1847/9) 65–70.

hez nyúlni, melyek a' gyermeket korlátozzák, a' rossztól megóvják, 's minden kicsapongástól visszatartóztassák. 'S ezen külső, és érzéki eszközök' okos használatában áll tulajdonlag a' fenyíték.”⁹⁰

Az iskolai fenyítést tekintve három típust különböztet meg; óvó, fékező és büntetve javító fegyelmezési módszereket, eszközöket.

Az *óvó fenyíték* alatt minden olyan nevelési módszert s eszközt ért, amivel megelőzhető a rendbontás, a helytelen viselkedés, a „bűnelkövetés”. (Jó néhánynál közülük a mai, modern pedagógia is eredményesen alkalmaz.) Az *óvó fenyíték* alatt a következőket érti és ajánlja a szerző:⁹¹

1. Soha a' gyermekek illő fölvi gyázat nélkül ne maradjanak.
2. Ha mindjárt vegyest járnak is azokba a' gyermekek a' leányokkal, mégis két részre osztván mindenkor őket, óhajtható volna, hogy legalább is deszkafal által volnának a' gyermekek a' leányoktól elkülönözve, oly módon, hogy ezek amazokat ne láthatnák, de a' tanító, ki középen foglal helyet, mind a' két osztályt egytől-egyig láthassa és minden tetteiket észrevehesse. Ugy kell a' tanítónak e' szünet, és pihenés' idejét meghatároznia, hogy a' különne mű tanulók váltva pihenjenek, 's a' leányok után a' gyermekek bocsáttassanak ki az iskolából.
3. A' gyermekek osztályokban soha munka, és tehetségeikhez mért foglaltosság nélkül ne maradjanak, s habozniok ne kelljen a' teendők iránt.
4. A' tanító érdeket, és elelvenséget tudjon szerezni oktatásainak, kedveltesse meg növendékeivel az előterjesztendő tudományos tárgyakat.
5. A tanítás módjában a méltóság, és komolysággal párosult vidámság és változhatlan egyeneslelkűség uralkodjék.
6. Az iskolákban szigorú, és pontos napirend, 's bizonyos jel-rendszer uralkodjék.

A *fékező fenyíték* „célja 's iránya, hogy az egyes vétések, és törvényszegések által megbomlott rend haladék nélkül visszaállítasék, [...] a' méltány és egyenlítés' eszméjén alapszik, 's leginkább oly törvényszegések és vétések ellen van irányozva, melyeket a' könnyelműség, gondatlanság és megfontolatlanság szült, de szokássá még nem váltanak.”⁹²

⁹⁰ Uo 65.

⁹¹ Uo. 66–67.

⁹² Uo. 67.

A *büntetve javító fenyíték* a fegyelmezés legsúlyosabb formája, s akkor alkalmazandó, amikor már nem csupán engedetlenséget, átmeneti magatartászavart tapasztal a tanító, hanem a növendék jellemének romlottságát észleli, azaz:

„1-szor: ha bizonyos vétiségek, 's törvényszegések, ha mindjárt könnyebb neműek volnának is, gyakori ismételten által szokássá válnak, 's valódi illetlenség- és vétékre rajzanának el; 2-szor, ha a' bár egyszer is elkövetett vétiség' neme olly durva és nagy, hogy az mélyebb erkölcsi, 's kedély-romlottságot gyaníttat 's árul el.”⁹³

A büntető fenyítés menete: először a tanító az egész iskola előtt megfenyegeti a vétkest a testi büntetés kilátásba helyezésével, majd ezután következhet a fenyítés. A testi fenyítést a következő esetekben lehet alkalmazni: „szántsándékos és kártékony hazugság, tettleges szemtelenség, makacs és erőszakos ellenszegülés, iskolakerülés, tolvajság, 's több effélék”.⁹⁴

A testi büntetés – először csak vesszőzés – része még: a bűnös nevének felírása a fekete könyvbe vagy táblára, a gyermek áttétele a bűnösök osztályába „ünnepélyesen” az egész iskola előtt. Büntetésből szabadulni jó magaviselet által lehet, melyet hetente kell összegyűjteni „tanú-levelek” formájában. A testi fenyítés formáit tekintve felhívja a tanítók figyelmét, hogy a korbács és bot mellőzendő, s ugyancsak tartózkodni kell egyéb erős eszközöktől:

„arczcsapások, hát- s' fejbeütések, vagy számnélküli ütlegek a' vonasz' (linear) élével feddésre méltó cselekedetek a tanítóban, ki imigy csak a' józanabb fenyíték' szabályaibani járatlanságát árulja el. Hasonlag az ide s tova taszigálás, ránczigálás, hajcibálás, fül- és orrhuzás illetlenek, 's kevesbbé alkalmas eszközök.”⁹⁵

Befejezésül, józanabb fenyíték alkalmazása mellett felhívja a nevelők, tanítók figyelmét, hogy „a' legajánlhatóbb, és legjobb fenyítéki eszköz a' rend, pontosság, illendőség, erényesség és jámborság' szelleme”.⁹⁶

⁹³ Uo. 68.

⁹⁴ Uo. 69.

⁹⁵ Uo. 69–70.

⁹⁶ Uo. 70.

ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk harmadik fejezetében a *Religio és Nevelés* folyóirat 1841–1848 között megjelent lapszámaiban a kor katolikus nevelését meghatározó prímási, előjárói levelet vizsgáltuk, majd a nőképet s ennek megfelelően a lányok oktatására vonatkozó direktívákat, gyakorlatot, továbbá a fegyelmezés, fenyítés és fenyíték kérdéseit tekintettük át. A nyolc vizsgált év alatt az újság 746 lapszáma jelent meg 6975 oldalon. A folyóirat inkább a religio, azaz a hit, valamint az egyház életét meghatározó kérdésekkel, eseményekkel foglalkozik, de rendre oktatással, neveléssel kapcsolatos témákat is tárgyal. Nemcsak ebben az időszakban, de az 1931-ig megjelent lapszámokban sem található a bemutatott prímási levélén túl másik, oktatással foglalkozó, hazánk főpásztorától származó írás. Kopácsy József hercegprímás papjaihoz, tanítóihoz írt körlevele nemcsak a főpásztor szakmai hozzáértését, hasznos, újító didaktikai javaslatait, a gyermekek igényes vallásos nevelése iránti elköteleződését, de az egyház, a nép s az uralkodó iránti hűségét is tükrözi. Ez utóbbi – az egész felsőpapságra általánosan jellemző aulikus – viszonyulás egyértelműen megjelenik a gyermekek nevelésében. A prímási levél alapján a kor katolikus iskoláiban (s a szülői házban is) az erősen tekintélyalapú (poroszos), az uralkodó és felsőbb méltóságok iránt feltétlen tiszteletre, engedelmességre nevelés az elfogadott elvárás. A 19. századi katolikus nevelés célja továbbra is jól láthatóan kettős; az egyháznak jó keresztény (*probus christianus*), erkölcsös ember (*bonus homo*), az uralkodónak pedig hűséges, jámbor, engedelmes alattvaló (*fidelis subditus*) nevelése.

Hasonlóan konzervatív a nőképe, a nőneveléshez való hozzáállása az újságban megjelenő írásoknak. A kortárs lapokban éveken át zajló, a nők oktatását korlátok között tartani kívánó, a hagyományos női szerepideálon – az engedelmes, hosszútűrő, jó feleség, odaadó anya, jámbor, hívő asszony ideálján – túl minden mást jogtalannak (bibliai tanítással alátámasztva!), „pávatollnak”, „hívságnak” minősítő sajtóvita véleményeihez közelítő írások a *Religio és Nevelésben* is megjelentek. Az esztergomi tanítóképezde vezető tanára tanulmányában igen sajátos képet vázol a nőkről: a hölgyek hite gyenge, könnyen meginog, a nőnem hajlandó a babonára, angyali rendeltetésük van az ápolásra, a házigazdasszonyság tudományának hiánya súlyos, végzetes következményekkel járhat a nőkre nézve, meg kell tanulniuk jogaik határát, hisz ennek hiányában túlkövetelésekkel (!) léphetnek fel, s festőné (értsd: művész) ritkán válik belőlük. Némiképp ellentmondásos ezzel más szerzők írása, kik ugyan nem festenek jobb nőképet, de a női hitet nem degradálják, épphogy nagy szerepet tulajdonítanak neki, szinte „misszióba” küldik az asszonyokat, mert szerintük

„a nő feladata a gyermekei erényes, hitben nevelésén túl, férjének jóra nevelése is. [...] Semmi a világon nem olly hathatós valamely férfit megjobbitani 's lelkét igazgatni, mint az erényes és okos asszony”.⁹⁷

Fenyíték és fenyítés kérdésében semmiben nem térnek el a lapban megjelent írások a korabeli⁹⁸ hazai konzervatív vélekedéstől; helye és szerepe van az iskolai (s otthoni) nevelésben a fenyítés különböző módjainak. A szerzők az ifjúság erkölcsi romlását a felvilágosodás terjedő, romboló eszméire, a fenyítésnek az egyházi, iskolai és otthoni nevelésből való elhagyására vezetik vissza. Igen újszerű megközelítés a fenyítés különböző típusainak – az óvó, fékező és büntetve javító – tárgyalása. A fenyítés kérdése, módszertana éveken át központi témája volt a lap pedagógiai tárgyú írásainak.

Jelen kutatásunkban is az összefüggések jobb megértése érdekében – hasonlóan az előző részekhez – a választott témákat igyekeztünk tágabb ideológiai és kulturális kontextusban vizsgálni és bemutatni. A tanulmány következő részében az „újító” nevelés elleni kritikákat, a korabeli pedagógusképzést s Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter és a hercegprímás közötti – a népis-
kolák, katolikus iskolák ügyében folytatott – levelezést (1867–1871) fogjuk áttekinteni.

⁹⁷ PODENSTEIN JÁNOS: A' nőnem befolyása az erkölcsökre, hazára, religiora, *Religio és Nevelés* 1. félév (1841/17) 261.

⁹⁸ Az iskolai fenyítést – hazánkkal ellentétben – ekkor már számos országban eltörölték; Lengyelországban a 18. század végén, Hollandiában 1820-ban, Törökországban 1823-ban. A 19. század későbbi éveiben további országok tiltották meg az iskolai fenyítést; Luxemburg 1845-ben, Oroszország 1860-ban, Belgium 1867-ben, Ausztria 1870-ben, Franciaország 1881-ben alkotta meg erre vonatkozó törvényét.